

REVERZIBILITA A DOGMATIZMUS AKO FILOZOFICKÉ ŠTÝLY

NORBERT MIKLÁŠ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

MIKLÁŠ, N.: Reversibility and Dogmatism as Philosophical Styles
FILOZOFIA 64, 2009, No 4, p. 351

The paper offers an analysis of reversibility, a stylistic strategy philosophers employ when solving theoretical dilemmas. Reversibility means oscillating of a philosopher between two contradictory truths or doctrines. First, the adherent of reversibility faces two contradictory truths or dogmas. What follows is a rejection or an acceptance of both poles. In contrast to the style of the authors using the principle of reversibility, the paper describes a specific stylistic strategy preferred by dogmatic philosophers, one marked by moderate modality and certainty of epistemological assertions. But one group of dogmatists also employ a specific kind of reversibility: the new, "original" and "controversial" theory is always postulated in direct opposition to the prevailing doctrine of the day. Regardless to the anti-dogmatic ethos of our times, the comparison of the two strategies shows, that the strategy of dogmatic authors is "more successful" than writing which avoids an unambiguous standpoint.

Keywords: Philosophical style – Style in philosophy – Reversibility – Dogmatic style

1. Dualistický základ myslenia. Jazyk akoby nám nedovoľoval vysvetľovať realitu inak než cez binárne opozície. Dualizmus sa preto vnucuje ako nepochybniteľná univerzália každého teoretizovania. Dejiny myslenia sa dokonca môžu zdať iba nepretržitým hľadaním alternatív k tomuto obmedzeniu myslenia. Filozofi našli niekoľko základných spôsobov, ako sa vymaniť z dilemy, do ktorej ich ženie dualizmus: 1. dialektiku – filozof sa pokúša nájsť tretiu stranu; 2. pluralizmus – filozof zisťuje, že dualizmus je ilúziou myslenia a že v skutočnosti existuje neobmedzený počet strán (resp. neexistuje žiadna strana); 3. dogmatizmus – filozof zaujme pozíciu na jednej strane a 4. reverzibilitu – filozof osciluje medzi dvoma stranami sporu.

2. Reverzibilita. Napriek tomu, že v histórii sa presadzovali najmä iné tri filozofické pokusy o transcendovanie dualizmu, v súčasnosti je medzi teoretikmi najpoužívanejšia reverzibilita. Reverzibilita je oscilácia teoretika medzi dvoma protikladnými pravdami/dogmami. Zásťanca reverzibility najprv proti sebe postaví binaritu protikladných pojmov, teórií, a potom oba póly v rovnakej miere zamietne alebo prijme. (Slovným vyjadrením jeho postoja býva často „aj-aj/ani-ani“.) Argumentujúc objektivnosťou, vyváženosťou či zdravým rozumom teoretik sa odmieta prikloniť na jednu stranu binárnej dvojice a namiesto zastavenia uprednostňuje metronómový pohyb medzi dvoma stranami. Podľa tradičných vedeckých kritérií konzistentnosti a koherencie by mali takíto myslitelia patriť

skôr k zatracovanej menšine, no pre množstvo súčasných autorov je typický práve štýl písania/myslenia, ktorý tenduje k reverzibilite.¹

3. Reverzibilita a dialektika. Na to, aby sme v zásade odlišili dialektiku od reverzibility, postačí aj jednoduchá učebnicová definícia: Pravý dialektik hegelovsko-herakleitovskej tradície chce syntetizovať dva protiklady, aby tak vzniklo nové, dokonalejšie tretie štádium.² Teoretik na pozícii reverzibility síce tiež využíva polaritu ako východiskový bod, ale na rozdiel od dialektika netotalizuje dva extrémny (tému a antitézu), aby nakoniec formuloval syntézu. Napriek častým úvodným performatívnym sľubom syntézy interpretátor sa napokon nedozvie, čo konkrétne je tou sľubovanou tretou možnosťou (cestou/teóriou). Čitateľovi je zmierlivo povedané, že pravda je niekde v „zlato stred“, ale konkrétnejší opis stredy zostáva len neaktualizovanou možnosťou. Určenie základného rozdielu medzi dialektikou a reverzibilitou naznačuje, že väčšina z teoretikov, ktorí sami seba považujú za dialektikov, pracuje nakoniec iba s reverzibilitou, falošnou dialektikou, dialektikou bez syntézy.

4. Reverzibilita a pluralizmus. Postštrukturalizmus, zatiaľ historicky posledný z antidualistických pokusov, zdôraznil závislosť metafyzického myslenia od binárnych opozícií. Metafyzici stavajú možnosti do opozícií, aby ich potom mohli dogmaticky hierarchizovať. Cieľom Derridovej dekonštrukcie – a postštrukturalizmu vôbec – je preto prevracať a rozkladať statické dichotómie, opory tradičnej metafyziky, a ustanovovať tak spravodlivejšiu pluralitu. Podarilo sa postštrukturalizmu úspešne prekonať dichotomické myslenie a pluralisticky zmnožiť interpretácie textu/reality? Domnívam sa, že v postštrukturalistických textoch sa za niektorými sofistickovanými termínmi skrýva jednoduchá reverzibilita, neprekonaná závislosť od dualizmu.

5. Reverzibilita ako strach z dogmatizmu. Reverzibilita býva samotnými stúpenkami povýšená na najadekvátnejšiu reprezentáciu textu/reality. Kontradiktórnosť dvoch pojmov využíva na to, aby v ich konfrontácii odkryla ambivalenciu významu, ktorá má ukázať nedostatočnosť jazyka a pojmového myslenia zoči-voči mnohoznačnej realite. Je naozaj neutrálne lavírovanie medzi dvoma pólmi – tak, ako vyhlasujú jeho stúpenci – automaticky vyššou formou vedeckého priblíženia k pravde než akákoľvek iná jednostranná teória? Pravdepodobnejším dôvodom, prečo je v súčasnosti oceňovaný reverzibilný štýl, nie je to, že „nás približuje k mnohoznačnej pravde, pravdivejšej než každá jednostranná pravda“, ale skôr primárny strach autorov, že budú obvinení z dogmatizmu. Reverzibilné prepínanie medzi dvoma videniami je účinnou stratégiou, ako sa vyhnúť obvineniu z dogmatizmu, ktorý sa v dejinách myslenia sprofanoval a dnes je považovaný skôr za anomáliu, za prejav intelektuálnej a epistemologickej obmedzenosti vedca, či dokonca za priestupok hodný potrestania exkomunikáciou. Z antidogmatizmu sa stala

¹ Za ďalšie dobové kategórie myslenia, ktoré majú dualistický základ a ktoré sú synonymicky príbuzné reverzibilite, možno považovať iróniu, paradox, ambivalenciu, protirečenie, oxymoron, koán, apóriu či dilemu.

² Slovenská filozofia sa dialektikou dôsledne zaoberala do konca 80. rokov. Ďalšie prípadné úvahy o reverzibilite by mohli nadväzovať aj na túto vytesňovanú minulosť.

dogma, vedecká fráza, takmer povinný dobový rétorický postoj, motivovaný skôr úzkostlivou snahou o korektnosť než hľadaním pravdy. Strach autora priznať, že sympatizuje s niektorým z krajných riešení, s akademicky neakceptovanou ideou, vedie k štylistickému zahmlievaniu. Píšuci sa zámerne nevyjadruje k veci jednoznačne, ale zaujíma pozíciu v nevýraznom, „paradoxnom“ medzipriestore.

6. Komparácia príkladov. Nasledujúca komparácia reverzibility a dogmatizmu poskytne konkrétnejší obraz o týchto dvoch štýloch. Literárny teoretik Antoine Compagnon v *Démonovi teórie* neustále vystríha pred manichejskými teóriami literatúry, ktoré sa prikláňajú k výlučnému, extrémnemu vysvetleniu. Compagnon sa stavia konzervatívne za antiteoretické, bežné myslenie, ktoré ide aristotelovským stredom alebo pomedzím ([2], 102, 137, 150, 178 – 179). Sám však neponúka vlastnú „vyváženú“ teóriu, jeho pravdou zostáva iba monotónne rétorické kmitanie medzi teóriami iných.³ Ako razantný protiklad Compagnonovej reverzibility vystupuje literárny teoretik Terry Eagleton, ktorý – pod vplyvom Foucaulta, kultúrnej teórie a marxizmu – presadzuje stanovisko, podľa ktorého teoretik nedokáže byť neutrálny, ideologicky nevinný ([3], 75, 194 – 195, 263 – 264). V *Úvode do literárnej teórie* jeho cieľom síce bolo predložiť učebnicový prehľad teórií literatúry, no v závere sa otvorene prikláňa k jednej z nich (k politickej kritike) aj s rizikom, že bude „nestrannými“ autormi označený za „jednostranného“.

7. Dogmatizmus a reverzibilita. V kontraste s analýzou štýlu skupiny autorov písucich reverzibilne (v skromnej modalite, s nízkou mierou epistemologickej istoty tvrdení), teraz predstavím štylistickú stratégiu, ktorú pri formulácii textov preferujú dogmatici. Špecifický druh reverzibilného pohybu, ktorý je typický pre skupinu dogmaticky píšucich autorov, budem označovať slovom *reverzibilita*₂. Reverzibilita₂ je stratégia, ktorá spočíva na prevrátení dobovo akceptovanej tézy; dogmatik svoju novú „originálnu“, „kontroverznú“ teóriu rétoricky postuluje v priamej binárnej opozícii k panujúcej pravde/dogme.⁴ („Nie A [súčasná dogma], ale B [opak] je pravda“.) Reverzibilné písanie/myslenie sa uskutočňuje v prudkých obrátkach a takéto písanie v protismere často signalizuje spojka *ale*.

8. Fázy prevracania. Prvou fázou reverzibilného pohybu dogmatika je označenie dogmy/tézy, ktorá sa uznáva v súčasnej teórii a z ktorej sa nadužívaním stala fráza (intelektuálna móda). V druhej fáze – podľa jednoduchého, predvídateľne sa opakujúceho pohybu – nastáva cielené prevrátenie konvenčnej, akceptovanej dogmy a nastolenie antidogmy (antifrázy). Až v tretej fáze sa do teórie/textu dodávajú teoretické dôkazy, argu-

³ Odkrytie dichotómie je tradičný metodologický vstup autora do problematiky vedeckých dilem a treba uznať, že reverzibilná stredová povznesenosť zostáva najvhodnejšou metódou pri písaní učebníc. Autor učebnice nemusí mať svoju teóriu, stačí ak vyvážene prezentuje opozičné, protikladné prístupy k riešeniu dilemy. Interpretátor, študent, môže hodnotiť a zvoliť z ponúkaných riešení to, ktoré bude sám ďalej rozvíjať. Odhliadnuc od Compagnonovho zbytočného predstierania, že sám tvorí akúsi novátorskú antiteóriu, a nielen prehľad teórií, jeho kniha je hodnotným vstupom do štúdia literatúry.

⁴ Opis fenoménu, ktorý má definičné črty reverzibility₂, možno nájsť na okraji troch esejí: H. Blooma [1], B. Langa [4] a S. Fisha [5]. Títo autori sa však nesnažia reverzibilitu akcentovať, systematizovať alebo pomenovať.

menty alebo príklady. Celý cyklus reverzibilného pohybu je dovŕšený vo fáze, keď sa antidogma (kontrakultúra) presadí v dobovom kontexte a postupnou inštitucionalizáciou sa sama mení na dogmu (kultúru).

9. Túžba po originalite. Každá oceňovaná tvorba kultúrnych artefaktov so sebou nevyhnutne prináša „autorskú ilúziu dôležitosti“, ktorej prejavom je tiež túžba autora-filozofa po originalite. Pre dogmatikov je reverzibilita₂ stratégiou vytvorenia a presadenia originálnej teórie (novej kánonickej dogmy). V tomto prípade teda možno povedať, že vedci-filozofi píšu ako umelci-literáti, pre ktorých je originalita (novosť/zaujímavosť) cennejšou hodnotou než objektívna pravdivosť. Štýlovou požiadavkou vedeckého diskurzu je požiadavka, aby autor v texte najprv prezentoval súčasný stav bádania (súčasnú dogmu) a potom predniesol nový poznatok (novú antidogmu). Na základe tejto požiadavky je vedec nútený – ak chce byť v diskurze považovaný za originálneho – prevracat' platné, ale zastaralé dogmy v ich opak. Ak sa originalita navrhovanej teórie či interpretácie meria podľa toho, do akej miery sa vymyká konvenčným (ustáleným) dogmám, tak reverzibilita₂, protismerovanie, je jednoduchou, no pritom efektívnou štylistickou stratégiou (metódou, návodom), ako písať „originálne“ a vyvracať zaužívané poznanie.

10. Otázka vedeckosti. Reverzibilita₂ staršiu teóriu nahrádza novšou, čím vytvára zdanie vedeckého progresu k lepšiemu pochopeniu reality. Toto zdanie ale padá, ak si uvedomíme jej pravú intenciu: Reverzibilita₂ nie je motivovaná vedeckým priblížením k objektívnej pravde, ale mimovedeckou intenciou (autorskou ilúziou dôležitosti). Závažnou otázkou pre sociológiu a metodológiu vedy je otázka, či tento fakt automaticky znižuje prínos reverzibility₂ pre vedu. Má pre vedu prínos iba väčšina akademikov, ktorá zaužívané dogmy neprevracia, ale ich trepezlivo rozvíja v zmysle Kuhnovej charakteristiky normálnej vedy? Kontroverzní, radikálni dogmatici možno nepribližujú vedu k objektívnej pravde, neoddiskutovateľný je však ich veľký vplyv na podobu vedy zapísanú v učebniciach. Sú to práve ich nekonformné, menšinové, heretické názory, ktoré sa napokon stávajú dogmou (paradigmou).

11. Dogmatizmus ako efektívny filozofický štýl. Komparácia uvedených štylistických stratégií naznačuje, že – napriek súčasnému prevládajúcemu antidogmatickému étosu – je stratégia dogmaticky píšucich autorov (reverzibilita₂) efektívnejšia než písanie, ktoré sa vyhýba zaujatiu jednoznačného stanoviska (reverzibilita); z hľadiska úspešnosti teórie medzi interpretátormi je možné usúdiť, že čítavejšie/čítanejšie je odhodlanie k jednostrannosti (príklad Eagleton) než korektná nezáväznosť (príklad Compagnon). Argumentom v prospech tézy o úzkej súvislosti medzi dogmatickým štýlom a formou „presvedčivého“ filozofického písania je fakt, že len zriedkavo sa podarí presadiť teóriu autorovi, ktorý berie zdvorilo ohľad na iné autority a tézy. Naopak, úspešné teórie a idey, ktoré sa zapisujú do histórie filozofie, pochádzajú väčšinou od autorov píšucich dogmatickým štýlom. Každá nová teória je totiž dogmou, kvôli ktorej filozof nevyhnutne podstupuje riziko kontroverzie a konfrontácie so zástancami nejakej inej dogmy/teórie. Kritická analýza neefektívnosti dobovej reverzibility má teda prekvapivý dôsledok, pokiaľ ide o charakteristiku „úspešnej“ teórie: Privádza nás k možnosti rehabilitácie dogmatic-

kého štýlu. Ak je reverzibilita prejavom strachu, ktorý paralyzuje schopnosť presadiť novú ideu, tak dogmatizmus sa naopak ukazuje ako evolučná výhoda v konkurenčnej súťaži teoretikov.

LITERATÚRA

- [1] BLOOM, H.: *The Anxiety of Influence*. New York: Oxford University Press 1975.
- [2] COMPAGNON, A.: *Démon teórie*. Bratislava: Kalligram 2006.
- [3] EAGLETON, T.: *Úvod do literárnej teórie*. Praha: Triáda 2005.
- [4] LANG, B.: Philosophical Humors. In: *The Anatomy of Philosophical Style*. Cambridge: Basil Blackwell 1990.
- [5] FISH, S.: What Makes an Interpretation Acceptable? In: *Is There a Text in This Class? The Authority of Interpretive Communities*. Cambridge: Harvard University Press 1980.

Mgr. Norbert Mikláš
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava 1
SR
e-mail: norbertmiklas@pobox.sk